פור הוא הגורל; דרשות לפורים — הידיעה שאינה יודעת

מקרה, גורל, השגחה, מקרה

ארבעה רבדים יש לקריאת המגילה, שהינם למעשה ארבעה אופנים שונים לקריאת המציאות. סופם נעוץ בתחילתם – מקרה, גורל, השגחה, ושוב מקרה.

רובד המקריות הינו הרובד הגלוי של המגילה, והבולט בעיקר לאורך החצי הראשון שלה: "'ויגד לו מרדכי את כל אשר קרהו' (אסתר ד, ז) – אמר להתך: לך אמור לה, בן בנה של קרהו בא עלינו, דכתיב 'אשר קרך בדרך'".1אסתר-רבה ח, ה.

מפרש מהר"ל:2אור חדש, עמ' קמט.

"ויגד לו מרדכי את כל אשר קרהו", ולא כתיב "אשר נעשה", שבא לומר כי קרה לו דברים שהם מקריים. כי מפני שלא השתחווה להמן עשה המן את כל הדברים האלו, וזה נקרא "אשר קרהו", כי מרדכי לא היה מכוון לבזות את המן שלא השתחוה אליו רק שלא לעבור על מצוות השם יתברך, וקרה לו דבר כמו זה, ודבר שאין מכוין לו הוא מקרה בלבד.

אך בהמשך הופך המקרה לגורל, גורלו של המן: "הפיל פור הוא הגורל לפני המן",3הנושא מובא בהרחבה בדרשה הבאה. ובפסיקתא דרב כהנא מובא:4פרשה ג.

"ויחלוש יהושע" (שמות יז, יג). רבותינו אמרו: הפיל עליהן גורלות, כמה דאת אמרת "ומטילין חלשים על הקדשים ביום-טוב" (משנה שבת, כג, ב). ארבעה שמות נקראו לגורל: חלש, פור, גורל, חבל. ובכולם לקו בני עשיו. בחלש לקה עמלק שנאמר "ויחלוש יהושע" (שם). בגורל ובפור לקה המן, שנאמר "הפיל פור הוא הגורל לפני המן".

הקישור הבלתי-נמנע של סיפור המגילה למלחמת עמלק שבתורה מגלה ש'גורל' זה איננו אלא ידיעה והשגחה: "כי יד על כס י-ה מלחמה לד' בעמלק מדור דור". הכיסא, כך פירש הרמב"ם ב'מורה נבוכים',5ח"א, ט. הינו ההשגחה של הבורא יתברך על העולם, העולם הוא כיסא ד'. המלחמה בין ישראל לעמלק, שהתגלגלה בימי מרדכי ואסתר למלחמה בהמן ובעושי דברו, מתגלה ברובד העמוק כמלחמה מהותית.6ראה מהר"ל הנ"ל, בהמשך דבריו שם (חלקו מובא להלן בדרשה הבאה)..

זהו אמנם תוכנה של המגילה – צירופי מקרים המתגלים כהשגחה: "ובשנים עשר חודש... ביום אשר שברו אויבי היהודים לשלוט בהם, ונהפוך הוא אשר ישלטו היהודים המה בשונאיהם";7אסתר ט, א. "ובבואה לפני המלך אמר עם הספר ישוב מחשבתו הרעה אשר חשב על היהודים על ראשו, ותלו אותו ואת בניו על העץ".8שם, שם, כה. פה מתגלה מחשבתו של ה' יתברך שגלגלה את העלילות שהעלילו המן ושונאי ישראל, להשמדתו של הצאצא העמלקי, בן בנו של אגג, לקיים מה שנאמר: "מלחמה לד' בעמלק מדור דור". חז"ל הביעו את הרעיון הזה בדרכם התמציתית: "'נדדה שנת המלך' – שנת מלכו של עולם".9מגילה טו, ע"ב, ועי' שם טז, ע"א; אסתר-רבה י, א. המלך האמתי של המגילה הינו הקב"ה, ואחשוורוש הוא כלי משחק בידו.

***

מהו ההבדל בין מקרה, גורל והשגחה?

המקרה אומר: יכול להיות כך, יכול להיות אחרת. מהותו של המקרה היא האפשרות.

הגורל אומר: כך הוא – לא יכול להיות אחרת. אבל גם הגורל שרירותי, ובכך הוא דומה למקרה: למה דווקא כך? זוהי הסיבה שהמילה "גורל" משמשת בשני מובנים שונים באופן קיצוני: להפלת הפור, המקרית, הקלילה, כמו הטלת מטבע, ולגורליות המוחצת, הכבדה כל כך. לשניהם משותפת המועקה שבשרירותיות.

ההשגחה אומרת: כך הוא וכך הוא צריך להיות. העולם מונהג על פי כללי הצדק האלוקי. "צדיק הוא ד'".10עיין מורה נבוכים ח"ג, יז.

המקרה הוא המציאות החיצונית כפי שהיא מופיעה לעינינו. רצף אירועים, ללא קשר וללא רצף.

הגורל שורשו ברצון האלוקי: כך אלוקים רצה. אין אנו מבינים את רצונו ית', לבד מכך שהרצון הינו הביטוי של המוחלט, העצמי.

שורשה של ההשגחה – מסביר הרמב"ם ב'מורה נבוכים'11שם, שם. – בחכמה האלוקית. קשורה היא בידיעת ד' המקפת את כל הנבראים ויודעת אותם בידיעת עצמו.

המגילה כגילוי של ההשגחה האלוקית היא כאמור המלחמה הנצחית בעמלק, "כי יד על כס י-ה, מלחמה לד' בעמלק מדר דר". עמלק מנסה לפגוע במלכות ד' בעולם, בכך שהוא קורא תיגר על ישראל, סתם כך, בלי הצדקה. מלחמתו בישראל נובעת מהיות ישראל עצמם כיסא ד' בעולם, כפי שמובא בדברי הימים (א', כט, כג) "וישב שלמה על כסא ד'".12וראה: משנה-תורה הל' מלכים, ז, טו: מלחמות ישראל הם מלחמה על ייחוד ד'. וכן: אורות, אורות ישראל, פרק א, ופרק ו פסקה ז: "מדינת ישראל, יסוד כסא ד' בעולם, שכל חפצה הוא שיהיה ד' אחד ושמו אחד". זוהי מלחמה מטאפיזית: רוצה הוא להוכיח כי אין משמעות לקיום, הכל מקרי ושרירותי.

...ומד' כל משפטו, דהמקרה גם כן מהשם יתברך, על ידי זה הוא עיקר ניצוח עמלק שנאמר בו "אשר קרך", וכן בהמן "אשר קרהו", שנתלים במקרה. כי כפי שרשם כך הם כל ענינם... וכן כל ענין עמלק מקרה בעולם, כי השם יתברך ברא גם כן ענין מקרה, דאין דבר חוץ מהשם יתברך, ודבר זה גם כן מהשם יתברך

שיהיה מקרה מה שאינו מסודר כפי הסדר שיסד. וזהו עמלק. ולפי שהוא מקרה, כמו שכתוב "אשר קרך", הוא תולה הכל במקרה.13ר' צדוק הכהן, רסיסי לילה, סי' יח.

עצם קיומם של ישראל סותר לפיכך באופן קיצוני את "אמונתו" של עמלק במקריות. שואף הוא להכחידם, על מנת להכחיד את האמונה מן העולם. ולכן – "כי יד על כס י-ה מלחמה לד' בעמלק מדר דר" (שמות יז, טז). ומפרש רש"י (עפ"י התנחומא): "נשבע הקב"ה שאין שמו שלם ואין כסאו שלם עד שימחה שמו של עמלק".

מחיית עמלק היא לפי זה מחיית המקריות, הגילוי העמוק ביותר שאין מקריות כלל. מחייה זו מתממשת ע"י כך שמתברר שהמקרה עצמו הוא חלק מהידיעה וההשגחה האלוקית.

אחדות החכמה והרצון באינסוף האלוקי

בתפיסה הרגילה, שונה הוא המישור של החכמה והידיעה מהמישור של הרצון המוחלט, חסר המובן והגורלי. אלו הן קריאות שונות לחלוטין של המציאות.14על כך ראה במורה נבוכים ח"ג, יז, בדעת ה"אשעריה" לעומת ה"מועתזילה" ודעת הרמב"ם עצמו. וראה גם כתר שם טוב, סי' שמח: "והרצון עצמו מנגד לידיעה מתחילת המחשבה, ויוכל אדם להמשך אחר רצון השם יתברך וציוויו ולא אחר הידיעה, שהרצון יכריח הידיעה" (א.צ.). אך באופן עמוק יותר, הגורל שהוא הרצון האלוקי, וההשגחה שהיא הידיעה והחכמה האלוקית הם אחד. כפי שכותב הרמב"ם, הרצון והחכמה אצל הקב"ה חד הם, שהרי הוא אינו משכיל בשכל שהוא מחוץ לעצמותו ואינו רוצה ברצון שהוא מחוצה לו, אלא דעתו ורצונו אחד הם עם עצמותו שהיא פשוטה בתכלית הפשיטות ואין בה חילוק לכוחות שונים.15מורה נבוכים ח"א, נו.

וכאן אנו מגיעים אל המקרה שמעל ההשגחה, או בלשון אחרת – אי הידיעה שמעל החכמה והרצון. העצמות האלוקית עצמה נסתרת היא ואין בכוחנו להבין את מהותה ואחדותה, כיון ששכלנו, רצוננו, חיינו וכו' הם כולם מקריים לנו, ואין שום יחס בין מציאותנו למציאותו. וכלשונו של הרמב"ם: "ולא ישיג מה הוא כי אם הוא",16שם, שם, נט. ועל כן, "תכלית הידיעה היא שלא נדע". כלומר, כל מה שאנו משיגים יותר בבהירות את אי יכולתנו לדעתו ולהגות בו כך אנו מתקרבים יותר להשגתו האמיתית. אי-ידיעה זו איננה אי-ידיעה שלילית. היא יודעת את זה שאיננה יודעת, והיא גם יודעת מדוע איננה יודעת, ובכך היא יודעת.

וכאן שבים אנו דווקא אל המקרה. המקרה הוא שרירותי, הוא חסר משמעות ומובן. חיים על פי המקרה דומים הם לחייו של השיכור, שאינו יודע מה הוא עושה ופעולותיו מנוהלות ע"י המקרה.

חייב איניש לבסומי בפוריא עד דלא ידע. באופן פרדוקסאלי, המקרה מייצג את האלוקי ברובדו הגבוה ביותר, האין סופי. המקרה נעוץ בשורשו בעצמותו ית' ממש הנודעת ע"י אי-הידיעה, שם שָבה החכמה להיות סכלות, ו"תשוב כל בהירות ליאות וגמגום".17שם, שם, נח. שם, באור אינסוף עצמו, גם האפשרי עצמו הופך להיות עצמותי.

המקרה הוא אפשרות, אבל כשאפשרות זו נתפסת כממשות היחידה הופך המקרה להיות עצמותי ומסוגל הוא לאחד את הרצון עם החכמה.

לשון אחר: שואל אדם את עצמו, למה אני כך ולא אחרת?

תשובה אחת: כך קרה, כך נתגלגלו חייך. זוהי תשובה עמלקית: אין מהות מוקדמת, הקיום השרירותי קודם למהות והוא שקובע אותה. אין שום משמעות טרנסצנדנטלית להווייתו ולחייו.

תשובה שנייה: מציאותך היא שיקוף מדויק של מהותך העצמית הפנימית. שום דבר ממה שהינך כעת איננו מקרי.

תשובה שלישית: זהו גורל. כך גזר הרצון האלוקי.

אבל גם שתי התשובות האחרונות מותירות את האדם בסופו של דבר כפוי ומנוכר, השרירותיות מחלחלת גם להסברי החכמה (המהות) והרצון (הגורל), והם אינם מספקים.

התשובה הרביעית חוזרת לתשובה הראשונה: אכן, מקרה הוא. אבל אין משמעות לשאלה עצמה – "מדוע חיי הם דווקא כך?". התשובה הרביעית משחררת את האדם מן השאלה, הגורמת לספק ולניכור מעצמו. הדברים אינם צריכים לקבל הסבר, לא של חכמה ולא של רצון. בחופש האינסופי האלוקי, אין לשום דבר הכרח חיצוני, ומשום כך כל דבר הופך להיות כפי שהוא עצמו, קיים בשביל עצמו.א ההסברים והמשמעות יבואו אחר כך.

אל השחרור הזה מהשאלה יכול האדם להגיע רק ע"י איבוד דעתו, ע"י השכרות שמוחקת את ההבדלים ומביאה את האדם למידת ההשתוות: "עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי". בעולם שבו אין טוב ורע, אין חשוב ולא חשוב, אין מקרי ומשמעותי, כל דבר כפי שהוא עשוי לייצג את האלוקי במידה שווה. בעולם כזה נעלמת המצוקה של המקריות וחוסר המשמעות, והחיים חוזרים אל טעמם ושמחתם המקוריים. קבלת המקריות מחזירה אותה לשורשה באינסוף האלוקי, שהינו אי-ידיעה שאיננה העדר. אינני יודע, אך גם אין לי צורך לדעת. הדבר הינו כפי שהוא ואיננו צריך לקבל את צידוקו מחוצה לו. וכך כותב מהר"ל:

ולפיכך אמרו ש"חייב אדם לבסומי ביומא דפוריא עד דלא ידע בין ארור המן לברוך מרדכי" (מגילה ז, ב), כלומר כי כאשר אדם מגיע למדה זאת אין לו שום עזר כלל, כי לא ידע דבר, ואין לו יכולת, וכך ישראל באותו שעה לא היה העזר והתשועה דבר מה מצד עצמם רק מן השם יתברך היתה הישועה הזאת לגמרי, והיה כאיש אשר לא ידע דבר, שאין לו תשועה מצד עצמו כלל.18אור חדש, עמ' קלה.

בשכרות שהיא הביטול של העמדה האנושית, מתגלה שורשו של האדם באלוקים. ע"י ביטול ידיעתו זוכה האדם להתגברות על השניות ולידיעת ד'.